

Sammanfattning

DEN MÅNGTYDIGA INTOLERANSEN

Forum för levande historia arbetar med att motverka intolerans i samhället inom spänningsfältet dåtid – nutid. Ett led i detta arbete är att återkommande kartlägga hur väl demokratiska värden är förankrade och hålla uppsikt över intoleranta tendenser. Det gjordes år 2003 och upprepades år 2009. Föreliggande undersökning var samtidigt den första i en ny långsiktig plan.

Syftet med föreliggande undersökning var att beskriva och bedöma utbredning av toleranta och intoleranta inställningar hos gymnasieelever till olika grupper i samhället som möter fördomar, diskriminering eller andra former av negativ särbehandling. Vi valde i denna undersökning att studera gymnasieelevers attityder till romer, muslimer, judar, utomeuropeiska flyktingar och till personer med homosexuell läggning.¹

Rapporten kallades ”*Den mångtydiga intoleransen*” för att understryka att intolerans är ett sammansatt, föränderligt och svårfångat fenomen som riktar sig mot olika grupper i samhället med olika intensitet och som antar olika former och uttryck vid skilda tillfällen. Det handlar om strukturella mönster likaväl som om tillfälliga svängningar i opinionen.

Gränsdragningen mellan toleranta och in-

toleranta inställningar kan diskuteras. I denna undersökning valde vi att presentera resultat i tre kategorier: positiva, ambivalenta och negativa förhållningssätt. Tolerant och intolerant inställning utgör ytterligheterna av positivt respektive negativt förhållningssätt.

Vi avstod medvetet från att skapa mått på ”generell intolerans” och har redovisat de olika måtten på inställning till invandrare, muslimer, romer, judar och till homosexuella var för sig eftersom vi anser att det är skilda åsiktsdimensioner.

UNDERSÖKNINGENS UPPLÄGGNING

Sveriges statistiska centralbyrå (SCB) ansvarade för urvalsdragning och datainsamling i skolor. Rektorer och klasslärare kontaktades av SCB, vars fältpersonal därefter besökte klasser, delade ut och samlade in frågeformulär. SCB i Örebro sammanställde datafiler och skötte avregistrering av identitetsuppgifter. En referensgrupp av forskare var knuten till Forum för levande historia för att medverka i utformandet av ett frågeformulär. Resultaten analyserades och rapporten skrevs av samhällsvetare knutna till Forum för levande historia.

Undersökningen omfattade totalt 4 674 gymnasieelever i årskurserna 1 och 3 på sammanlagt

¹ Forum för levande historia avser att initiera en separat studie om ungdomars inställning till personer med funktionsnedsättningar.

154 gymnasieskolor i Sverige. En utbredd enkättrötthet bland rektorer speciellt i storstäderna tillsammans med utdragna praktikperioder för gymnasieelever på yrkesinriktade program bidrog till ett ganska stort bortfall bland såväl skolor som klasser. Kalibrering av data vidtogs för att kompensera för bortfall och säkerställa generaliserbarhet av resultaten.

Elevernas inställningar till utsatta grupper mättes med ett stort antal frågor och attitydrelaterade påståenden och analyserades med statistiska metoder. Undersökningen hade utformats så att vissa jämförelser skulle kunna genomföras med den elevundersökning som utfördes år 2003 av Brå på uppdrag av Forum för levande historia (Ring & Morgentau 2004).

MÖNSTER AV POSITIVA, NEGATIVA OCH AMBIVALENTA ATTITYDER

De kvantitativa måtten på elevernas inställningar varierade med de fem grupper som eleverna hade att ta ställning till. Variationerna var stora mellan elever med positiva och ambivalenta inställningar. Mer än hälften av samtliga elever hade en positiv inställning till homosexuella, medan endast en fjärdedel av samtliga elever hade en positiv inställning till romer. Andelarna med positiva attityder till invandrare, muslimer respektive till judar varierade däremellan. Omkring hälften av eleverna uttryckte en ambivalent inställning till muslimer, judar respektive romer. En betydligt mindre andel av eleverna var ambivalent i sin inställning till homosexuella.

Det fanns överensstämmelse i elevernas negativa inställningar till utsatta grupper. En knapp femtedel av alla elever uttryckte en negativ inställning till såväl invandrare, muslimer, judar som till homosexuella. En större andel var negativt inställda till romer. De utgjorde en fjärdedel av samtliga elever.

KÖN OCH ÅLDER

När elevernas inställningar jämfördes med avseende på kön och ålder framkom tydliga mönster. Resultaten visade entydiga och stora skillnader mellan flickors och pojkars attityder. Flickorna hade betydligt mer positiva attityder till var och en av de fem utsatta grupperna än pojkarna.

Det förelåg också skillnader mellan elevernas attityder i de två årskurserna. Elever som var 18 år och gick i årskurs 3 på gymnasiet hade överlag mer positiva inställningar till var och en av de utsatta grupperna än de som var 16 år och gick i årskurs 1.

NATIONELL BAKGRUND OCH RELIGIÖS TILLHÖRIGHET

När elevernas inställningar jämfördes med avseende på deras religionstillhörighet och deras nationella bakgrunder framkom mer komplexa mönster. Elever med utländsk bakgrund övervägde inte oväntat bland dem som hade positiva attityder till såväl invandrare som till muslimer. Men andelen med positiva attityder var väsentligt lägre i fråga om muslimer än i fråga om invandrare. Det sammanhängde med att det bland elever med utländsk bakgrund fanns kristna, bland vilka en stor andel hyste negativa och ambivalenta attityder till muslimer. Det var även en större andel av dessa elever som hade en negativ inställning till romer jämfört med övriga.

Elever med svensk bakgrund övervägde bland dem som hade en positiv inställning till homosexuella, medan inställningen till homosexuella bland elever med utländsk bakgrund fördelade sig jämt mellan positiva, negativa och ambivalenta.

Elever med svensk bakgrund uppvisade en hög andel ambivalenta attityder till såväl invandrare, romer som till muslimer. Ambivalent inställning till muslimer var även utmärkande för elever

från olika kristna församlingar och dem som inte hade någon religionstillhörighet.

Drygt hälften av eleverna med svensk bakgrund, tillhöriga Svenska kyrkan eller utan religion uttryckte en ambivalent inställning till judar. Drygt hälften av elever med islamisk tro uttryckte en negativ inställning till judar.

FÖRÄLDRARNAS OCH ELEVERNAS UTBILDNING

Jämfört med eleverna på yrkesprogrammen hade en högre andel av eleverna på de studieförberedande gymnasieprogrammen föräldrar med hög utbildning. Undersökningen visade tydliga samband mellan attityder till utsatta grupper, föräldrarnas utbildningsnivå och det program som eleverna följde på gymnasieskolan. Elever med högutbildade föräldrar och elever på studieförberedande gymnasieprogram hade mer positiva attityder till var och en av de fem utsatta grupperna jämfört med elever med kortutbildade föräldrar och elever på yrkesförberedande program.

SKOLORNAS KARAKTÄRER

Både skolornas sociala, ekonomiska och kulturella karaktärer och deras förutsättningar att erbjuda god undervisning varierar. Med hjälp av såväl registerdata som enkätdata konstruerades index som beskriver skolornas socioekonomiska karaktärer och deras pedagogiska miljöer.

Sambanden mellan skolornas karaktärer och inställning till utsatta grupper var relativt svaga. Dock visade resultaten att i skolor med elever från områden med höga andelar av välutbildade och välsituerade boende, liksom i skolor med höga betygssnitt och höga andelar behöriga lärare, uppvisade eleverna mer positiva attityder än i övriga skolor.

Gymnasieskolornas betygssnitt för avgångsklasserna våren 2009 var det skolmått som hade

störst betydelse för inställning till var och en av de undersökta utsatta grupperna. Ju lägre betygssnitt i skolan desto mer negativa attityder bland eleverna. Ju högre betygssnitt i skolan desto mer positiva attityder bland eleverna.

SKOLORNAS MILJÖER

Skolornas interna miljöer varierade avsevärt. Av ungdomarnas svar framgick att nedsättande tillmälen hörde till vardagen i många skolor. Mobbning förekom och en av tio gymnasister hade själv utsatts för mobbning vid mer än ett tillfälle. Lugn i klassrummen under lektionerna var långt ifrån alla förunnat. Samtidigt uttryckte majoriteten av eleverna att de trivdes i sina klasser och tre av fyra hade förtroende för sina lärare.

Det skolmiljömått som hade störst betydelse för inställning till utsatta grupper var ett index som kombinerade elevernas bedömningar av både lugn i klassen och antalet lärare som uppmuntrade eleverna till kritiskt tänkande. Sambanden mellan detta index och måtten på inställning till utsatta grupper var ganska tydliga.

I skolor där det var lugnt i klassen på lektionerna och där lärarna uppmuntrade sina elever till kritiskt tänkande var andelen med toleranta attityder större än i skolor där miljön präglades av grova tillmälen och där mobbning förekom. Sambanden mellan attityder och skolmiljöer var tydligast för de tre indexen som uttryckte inställning till invandrare, inställning till muslimer och inställning till romer.

UNDERVISNINGENS BETYDELSE

När det gällde skolundervisning av intresse för denna studie uppgav majoriteten av gymnasieeleverna att de tagit del av undervisning om världsreligionerna, om nazisternas folkmord på judar under andra världskriget och om rasism och kolonialism. En tredjedel av gymnasieeleverna

hade fått undervisning om FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, medan endast ett fåtal hade tagit del av undervisning om Sveriges nationella minoriteter.

Elever som inte fått någon undervisning hade antingen mer ambivalent eller mer negativ inställning till samtliga utsatta grupper. De gymnasieelever som hade fått undervisning uppvisade mer positiva attityder. Ju mer undervisning om rasism och om Förintelsen desto mera positiva attityder till såväl invandrare, muslimer, judar som till homosexuella. Ju mer undervisning om mänskliga rättigheter desto positivare inställning till homosexuella. Det fanns inga samband mellan inställning till romer och mängden undervisning om något av dessa teman.

INTRESSE FÖR SAMHÄLLSFRÅGOR

En rad frågor användes som indikatorer på samhällsintresse. De förhållningssätt som visade tydliga samband med attityder till utsatta grupper var inställningen till mänskliga rättigheter och uppfattningen att rasism var ett samtida problem i Sverige.

Majoriteten av eleverna uttryckte odelat stöd för utvalda mänskliga rättigheter och principen om alla människors lika värde. En majoritet av elever som värderade mänskliga rättigheter högt var positivt inställd till homosexuella och till invandrare. En majoritet av de som värderade mänskliga rättigheter lågt var negativt inställda till invandrare, muslimer, romer och homosexuella.

En fjärdedel av samtliga elever ansåg att rasism var ett problem i Sverige. En majoritet av elever som uppfattade rasism som ett problem hade en positiv inställning till homosexuella. En majoritet av dem som inte ansåg att rasism var ett problem i Sverige var negativt inställda till invandrare och till muslimer. Sambanden var svagare för inställning till övriga grupper.

VÄNSKAPENS BETYDELSE

Resultaten visade ett tydligt samband mellan att ha en vän som tillhör någon av de utsatta grupperna och hur man generellt värderar människor med samma bakgrund. De som hade en vän som var homosexuell var markant mera positivt inställd till homosexuella. Flickor hade i högre grad än pojkar någon vän som var homosexuell. Det var bland flickor som toleranta attityder till homosexuella övervägde.

Ungdomar som hade en eller flera vänner som var afrikan, jude, muslim eller rom var oftare positivt inställda till personer med dessa bakgrunder jämfört med dem som saknade vänner med dessa bakgrunder. Sambandet var starkast för vänner med muslimsk bakgrund och bedömning av muslimer i allmänhet. Sambandet var svagast för romer.

Resultaten visade också att elever med svensk bakgrund som hade vänner med invandrabakgrund oftare uppvisade en positiv inställning till invandrare och till muslimer än de som saknade vänner med invandrabakgrund.

NYANSER AV INTOLERANS

Ett sätt att lära oss mer om elever med negativa och intoleranta inställningar var att ringa in andra och näraliggande värderingar. Två mått av skilda slag visade sig hade starka samband med framför allt pojkarnas inställning till utsatta grupper. Det första handlade om elevernas syn på vilka egenskaper de respekterar och beundrar hos andra personer. Det andra måttet handlade om vilka krav eleverna anser att en människa måste uppfylla för att kunna kalla sig svensk. Svaren på de två frågebatterierna faktoranalyserades, vilket resulterade i fyra index rörande respekterade egenskaper och två index rörande svenskhet.

Det av fyra index rörande respekterade egenskaper som visade sig ha tydligast samband med

inställning till utsatta grupper uttryckte i första hand kvaliteter som hade med fysisk styrka, utseende och kändisskap att göra, men också egenskaper som patriotism, religiös tro och starkt ledarskap. De elever med svensk bakgrund som värderade dessa egenskaper högt hade samtidigt i hög grad negativa attityder till samtliga utsatta grupper. Hos pojkar med utländsk bakgrund begränsades sambandet till inställning till homosexuella och till judar.

Det av två index rörande villkor för att kunna kalla sig svensk som visade starkast samband med inställning till utsatta grupper var det som uttryckte exkluderande och nationalistiska krav. De elever med svensk bakgrund som hade höga värden på detta index hade samtidigt uttalat negativa attityder till var och en av de utsatta grupperna.

Det finns anledning att återkomma med fortsatta analyser av sådana värderingar och deras bärare.

FÖRÄNDRINGAR I ATTITYDMÖNSTER ÖVER SEX ÅR

Ett antal attitydrelaterade påståenden hade upprepats från undersökningen år 2003. Detta möjliggjorde en jämförelse av hur pojkar och flickor i samma åldrar och årskurser svarat vid två tillfällen inom en sexårsperiod. Jämförelsen mellan de två undersökningarna visade att andelen som gav uttryck för toleranta attityder till homosexuella hade ökat signifikant under denna period. För inställning till judar och till muslimer kunde små förändringar i negativ riktning observeras mellan elevernas svar år 2003 och 2009.